

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У 2023/2024 Н.Р.

*Оксана Салата,
завідувач кафедри
історичної та громадянської освіти
ІПО Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор*

*Олександр Трухан, доцент кафедри
історичної та громадянської освіти
ІПО Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук*

Вже майже два роки йде повномасштабна війна. Ворог сподівався на блискавичну перемогу, але його знищують і виганяють з території нашої Батьківщини. Також системно і поступально відбуваються позитивні зміни у нашому суспільстві.

У 2023/2024 навчальному році починається системне вивчення дисциплін громадянської та історичної освітньої галузі у 6 класі. Шестикласники будуть навчатися за новими модельними програмами і підручниками. Їх перелік розміщено на сайтах МОН України та ІМЗО

(<https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68La-s2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit#gid=1078780689>)

Учні 7-11 класів, у 2023/2024 навчальному році будуть навчатися за навчальними програмами з історії, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698 із внесеними змінами та доповненнями:

- «Історія України. 7-9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».
- «Історія України. 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».
- «Всесвітня історія. 7-9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».
- «Всесвітня історія. 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

- «Історія: Україна і світ (інтегрований курс). 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

Усі навчальні програми розміщено у відповідній рубриці офіційної вебсторінки Міністерства освіти і науки України (<https://mon.gov.ua/ua>).

Навчання історії реалізує значну кількість пізнавальних, інтелектуальних, виховних і розвиваючих функцій. Але насамперед, особливо це стає важливо сьогодні, історична і громадянська освіта впливають на формування і виховання справжніх патріотів України.

Знання власної і європейської історії формує громадянські і національні цінності, дозволяє молодій людині стати успішною особистістю, зрозуміти місце України у світовому історичному процесі.

Тож вивчення історії вирішує завдання не тільки виховання але і освіти в цілому.

Одним із головних аспектів у організації навчання історії та громадянської освіти починаючи з 6-х класів і дотримуючись правил наступності і системності у 7-11 класан, на нашу думку, мають бути активні та інтерактивні методи та види організації навчальної діяльності учнів.

Навчально-пізнавальна (розуміння мети діяльності, сприймання та систематизація інформації). На думку українського педагога і науковця, кандидат педагогічних наук, вчитель-методист, заслуженого вчителя України Віктора Мисана розуміння мети навчання відіграє найважливішу роль у навчанні, змісті та інших складових. Для чого ми вивчаємо історію? Яка її місія? На що вона впливає? Що і як розвиває? Чим озброює? Що дає? Чому вчить? Як формує і виховує? ... Десятки запитань, які стосуються мети. Вчителі зобов'язані їх озвучити, згрупувати, вибрати найважливіші, актуальні для нашого часу, етапу розвитку, викликів сьогодення встановити наскільки вони співвідносяться з суспільним запитом, метою освітньої політики, освіти як галузі т.ін.

Дослідницька (аналіз різних типів джерел) навчальна діяльність.

В більшості випадків аналіз історичних джерел зводиться до завдань на визначення автора документа, виділення з тексту головного, прочитання додаткової літератури і конспектування об'ємного тексту. Такі завдання

відбивають інтерес учнів до роботи з історичними джерелами. А історичні документи і є тим джерелом знань, які надзвичайно важливі для учнів. Підбираючи історичні джерела вчителю варто звернути увагу на наступне, джерела повинні бути:

- реально застосовуваними, а не просто ілюстративними;
- представницькими (максимально повно висвітлювати різноманітні аспекти теми);
- контраверсійними, тобто репрезентувати одночасно різні точки зору, в тому числі офіційні і неофіційні;
- репрезентувати достатньою мірою точку зору більшості (передовсім більшості населення);
- бути різноманітними (письмові, фото, статистичні дані, плакати, карикатури тощо);
- бути доступними і зрозумілими за змістом;
- бути достатньою мірою короткими;
- сприяти з'ясуванню важливих понять, давати можливість роботи з ними;
- давати можливість ставити питання і давати відповіді на них;
- компенсувати відсутність інформації в інших видах документів;
- давати можливість різних інтерпретацій, у тому числі і співставлення реальності і офіційної позиції;
- надавати можливість порівняння.

На нашу думку використати історичні джерела вчитель може у різноманітних способах. До прикладу:

- для активного і цікавого початку уроку;
- для того, щоб викликати цікавість в учнів (для цієї мети найчастіше застосовують візуальні джерела);
- для ілюстрування різноманітних інтерпретацій (найчастіше використовують вторинні джерела з різних політичних таборів);
- для активізації розумової активності учнів, для провокації дискусії;
- для формування навичок дослідницької роботи;
- для закріплення вивченого матеріалу;

- для проведення підсумково-узагальнюючих уроків.

Безсумнівно підготовка сценарію уроку та дидактичних матеріалів вкрай важливий етап у організації навчання історії в школі. А дозволимо собі зауважити, що організація роботи з історичним джерелом: алгоритм, план і т.ін є не менш важливим. Учні повинні звикнути до того, що всю інформацію потрібно сприймати критично. Особливо це важливо зараз. Наші вороги постійно ведуть інформаційну війну. Вони використовують різноманітні фейки, напівправдиву інформацію та безсоромну брехню. Учні повинні бути навчені визначати правдиву і відкидати неправдиву інформацію. Для цього потрібно запропонувати учням певний алгоритм аналізу джерела. На нашу думки таким алгоритмом може бути:

Письмові джерела

- хто автор документа, що ми про нього знаємо чи можемо сказати (політична позиція, соціальний статус тощо); чи є він учасником подій; наскільки ми можемо йому довіряти (які інтереси він має чи представляє);
- коли було створено документ, як це впливає з його змісту, яке значення має час написання; для чого призначено документ;
- де відбувалися події, про які йдеться в документі, як це впливає з його змісту, яке це має значення;
- які факти наведені (відображені) в документі, яку інформацію ми можемо з нього “витягти”, які висновки зробити;
- чому і для кого було створено цей документ, як це відобразилося на його змісті і ступені нашої довіри до нього;
- про що «мовчить» даний документ, як він співвідноситься з іншими.

Візуальні джерела

- що зображено (сцена повсякденного життя, аполітична подія, портрет тощо);
- коли відбуваються події, з чого це впливає, наскільки співвідноситься з підписом до джерела (якщо він є); коли створено зображення, з якою метою (особливо для плакатів і карикатур);
- де відбуваються події, які характерні ознаки даного місця, яке це має значення;

- дати характеристику зображених осіб: до яких соціальних груп і типів вони належать, чому саме такий склад учасників;
- хто автор зображення, яка його соціальна та політична позиція, як він ставиться до зображеного; де й коли надруковано це зображення (у той же час, у який відбуваються зображені події, чи пізніше, в офіційній чи опозиційній джерелі тощо)
- чи є це зображення типовим для епохи, чи відображає воно певну тенденцію, явище і наскільки повно й об'єктивно.

Безсумнівно, аналіз документи за таким алгоритмом/планом важкуватий, але починаючи впроваджувати його поетапно з 6 класу і до 11 класу підготує учнів до критичного не критиканського аналізу інформації отриманої з різних джерел.

Пошукова діяльність (пошук інформації та відрізнення в ній фактів від суджень) починає формуватися з дитинства. Згодом дитина знайомиться з ресурсами інтернету. Що з одного позитивно, а з іншого навпаки. Навички сформовані на уроках історії убезпечать учнів від повені недостовірної інформації. А уроки медіаграмотності формування та зміцнення навичок критичного мислення та інформаційної гігієни задля посилення стійкості до дезінформації, маніпуляцій та пропаганди. Запропонуємо, зрозуміло **не повний**, перелік інформаційних ресурсів:

Міфи та релігія Стародавнього Єгипту http://supermif.com http://school.xvatit.com	Історичні джерела про скіфів. Геродот про скіфський похід Дарія I www.academia.edu	Наукові знання, освіта та писемність у Стародавньому Китаї http://moyaosvita.com.ua http://www.info-library.com.ua	Давньогрецька міфологія і релігія як спосіб світосприйняття людей
Побут та виховання спартанців http://lib.chdu.edu.ua	Мистецтво Стародавньої Греції	Особистість і діяльність Александра Великого	Суспільне, господарське життя та побут в античних полісах на території України http://www.litopys.com.ua http://histua.com http://ukrhyst.at.ua http://zabytki.in.ua

Уміння користуватися методом проєктів – показник високої кваліфікації викладача, його ставлення до прогресивних методик навчання й розвитку учнів. У ході його здійснення викладач допомагає учням у пошуку джерел інформації,

необхідних для роботи над проектом, координує весь процес, підтримує постійний зворотній зв'язок зі школярами, консультує, заохочує та надихає учнів.

Вимоги до проекту:

- проект розробляється за ініціативою учнів, але тема може бути запропонована вчителем. тема для всього класу може бути одна, але шляхи реалізації в кожній групі будуть різні. можливе одночасне виконання учнями класу різних проектів;
- проект варто зробити значущим для найближчого й опосередкованого оточення учнів;
- робота над проектом має дослідницький характер. моделює роботу в науковій лабораторії, тому необхідно розробити апарат дослідження, обґрунтувати його;
- проект має бути педагогічно значущим, тобто учні в процесі його здійснення одержують нові знання, будують нові стосунки, набувають загальнонавчальних вмінь;
- проект заздалегідь спланований, сконструйований спільними зусиллями вчителя й учнів і водночас передбачає в разі потреби коригування і зміни.
- проект рекламується в рамках класу, паралелі, школи з метою підвищення мотивації, участі в його реалізації, усвідомлення в його суспільній значущості;
- проект реалістичний, має визначену практичну значущість, зорієнтовану на можливості учнів. допускається широке розмаїття.

Вибираючи тему проекту, слід врахувати:

- його соціальну спрямованість;
- зв'язок з досліджуваними у відповідному курсі історії темами;
- наявність необхідних знань й особистого досвіду учнів з цієї проблеми;
- можливість реалізації між предметних зв'язків.

Особливо популярними серед школярів є проекти краєзнавчої, історико-політичної, правознавчої спрямованості.

Вибір тематики проектів у різних ситуаціях може бути різним. В одних випадках вчитель визначає тематику з урахуванням інтересів і здібностей учнів,

своїх професійних інтересів, навчальної ситуації класів. В інших – тематика проєктів особливо призначених для позаурочної діяльності, може бути запропонована учнями, які природно орієнтуються на власні інтереси, причому не тільки пізнавальні, але й творчі, прикладні.

Розрізняють кілька видів проєктів.

Дослідницькі проєкти потребують добре обміркованої структури, визначення мети, актуальності предмету дослідження для всіх учасників, соціальної значущості, продуманості методів, зокрема експериментальних методів обробки результатів. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження і мають відповідну структуру: визначення мети дослідження, аргументація актуальності; з'ясування предмета і об'єкта, завдань і методів; характеристики методології дослідження; знаходження гіпотез розв'язання проблеми і визначення шляхів її розв'язання.

Творчі проєкти не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, розв'язання підпорядковуючись остаточному результату, інтересам учасників проєкту, шляхом прийняття групою логіки спільної діяльності. Вони заздалегідь домовляються про заплановані результати і форму їх подання – рукописний журнал, колективний колаж, відеофільм, вечір, свято тощо. І тоді потрібен сценарій фільму, програма свята, макет журналу, альбому, газети.

Ігрові проєкти – учасники обирають собі певні ролі, обумовлені характером і змістом проєкту. Це можуть бути як літературні персонажі, так і реально існуючі особистості. Учасники удають їхні соціальні ділові відносини, які ускладнюються вигаданими ситуаціями. Ступінь творчості учнів дуже високий, але провідним видом діяльності є все ж таки гра.

Одним із видів таких проєктів може бути історична реконструкція — відтворення матеріальної й духовної культури тієї або іншої історичної епохи й регіону з використанням археологічних, образотворчих і письмових джерел (у 6-7 класах опрацьованих на уроці).

Поєднання рольової гри й наукового експерименту сприяє більш глибокого вивчення досліджуваного питання. Безсумнівно в межах одного уроку неможливо

провести історичну реконструкцію. Але її елементи можливі і доречні. До прикладу,

малюнок «Обладунки та озброєння спартанця-доречність і елегантність» (проект – реконструкція).

Інформаційні проекти – спрямовані на збирання інформації про який-небудь об'єкт, явище, на ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз та узагальнення фактів. Такі проекти потребують добре продуманої структури, можливості проведення систематичної корекції під час роботи над проектом. Структуру такого проекту можна позначити таким чином:

- мета проекту, його актуальність;
- методи пошуку (літературні джерела, засоби масової інформації, бази даних, зокрема й електронні, інтерв'ю, анкетування тощо) та обробки інформації її аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки);
- презентація (публікація, зокрема в електронній мережі, обговорення в телеконференції). Такі проекти (у 8-11 класах) можуть бути органічною частиною дослідницьких проектів.

Практично орієнтовані проекти. Результат діяльності учасників чітко визначено з самого початку, він орієнтований на соціальні інтереси учасників (документ, програма, рекомендації, проект закону). Проект потребує складання сценарію всієї діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них. Особливо важливими є кваліфікована організація координаційної роботи у вигляді поетапних обговорень та презентація отриманих результатів і можливих засобів їх впровадження у практику. За змістом розрізняють проекти у межах досліджуваного навчального проекту (моно проект) і проекти, основані на змісті кількох навчальних предметів (між предметні).

Після закінчення проекту доцільно організувати обговорення, під час якого учні матимуть змогу оцінити проектну діяльність в цілому та особистий внесок кожного у загальну справу.

Обмірковуюючи досвід, набутий у процесі реалізації проекту, учні можуть відповісти на такі запитання:

- Чого я/ми навчилися?
- Що можна було б зробити інакше?
- Яких умінь і навичок вони набули?
- Які переваги надає групова співпраця?
- Які були недоліки роботи в групах?
- Що вдалося найкраще?

Як результат у процесі роботи у учнів виробляються практичні вміння та навички, а саме:

- критичне мислення;
- уміння вирішувати проблеми;
- співробітництво;
- перспективне бачення, розвиток уяви;
- толерантність;
- громадська активність;
- комунікативність.

Концептуальною засадою програми Нової української школи є організація компетентнісного навчання, воно органічно поєднує знання, уміння та навички. Компетентнісний підхід в НУШ- це формування в учнів креативності, практичних умінь та бажання і потреби навчатись впродовж життя.

Компетентнісне навчання нерозривно пов'язане із застосуванням активних та інтерактивні методів навчання на уроках суспільних дисциплін. Впровадження цих методів створює на уроці атмосферу співпраці, взаємонавчання, діалогу, рівноправних суб'єктів навчання, вчителя та учні.

Запропонуємо короткий огляд сутності інтерактивних технологій навчання (<https://blog.educator.in.ua/archives/478>).

Технології кооперативного навчання — це модель організації навчання у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою.

За умов парної роботи всі учні отримують можливість висловлювати свою думку, говорити. Робота в парах дає можливість учням подумати, обмінятись ідеями

спочатку з партнером і лише потім озвучити їх перед класом. Вона сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію. Використання такого виду співпраці сприяє тому, що учні не можуть ухилитись від виконання завдання. Під час роботи в парах можна швидко виконати завдання, які за інших умов потребують великої затрати часу.

2. Технології кооперативно — групового навчання: передбачають одночасну спільну роботу всього класу. Це такі форми роботи як: «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Навчаючи – вчуся», кейс – метод, «ажурна пилка».

3. Технології ситуативного моделювання (навчання у грі) — це побудова навчального процесу шляхом включення учня до гри (передусім ігрове моделювання явищ, що вивчаються). Ігрова модель навчання покликана реалізувати, крім основної дидактичної мети, ще й комплекс цілей: забезпечення контролю виведення емоцій; надання дитині можливості самовизначення; надихання і допомога розвитку творчої уяви; надання можливості зростання навичок співробітництва в соціальному аспекті; надання можливості висловлювати свої думки. Учасники навчального процесу, за ігровою моделлю, знаходяться в інших умовах, ніж у традиційному навчанні. Учням надається максимальна свобода інтелектуальної діяльності, яка обмежується лише визначеними правилами гри. Учні самі обирають власну роль у грі, висуваючи припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну ситуацію, шукають шляхи її розв'язання, беручи на себе відповідальність за обране рішення.

4. Технології опрацювання дискусійних питань: важливий засіб пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання, бо дискусія — широке публічне обговорення спірного питання. Мета: сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

Системне і логічно – послідовне, починаючи з 6 і до 11 класів, впровадження у навчання суспільно-гуманітарних дисциплін компетентнісного

навчання створить умови для формування свідомих та успішних громадян України, розвитку і вдосконаленню їх предметних і загальних компетентностей.

Сучасний урок не можна уявити без використання інформаційних засобів навчання. Вони допоможуть створити якісні дидактичні матеріали та цікаво і змістовно організувати навчання, що допоможе учням сприймати нову інформацію легко та креативно.

Сьогодні ми маємо величезний перелік користувацьких, безкоштовних, програм. Ці програми доречні при підготовці, адаптації та демонстрації дидактичних матеріалів. До прикладу:

- TurboSite – програма для створення сайтів та електронних підручників;
- VSDC - безкоштовна популярна програма для створення і редагування відео.

Доречним буде рекомендувати вчителям використання ментальних карт. Ментальна карта (інші назви: інтелект-карта, карта пам'яті, карта розуму, карта знань) є технологією зображення інформації у графічному вигляді, що використовується для мозкового штурму, творчого мислення, розв'язання проблем, організації та фіксації ідей, упорядкування інформації тощо.

Також вчителям варто звернути увагу на добірку онлайн-ресурсів, які точно стануть у пригоді.

LearningApps (<https://learningapps.org/>) – онлайн-сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи. Він є конструктором для розробки, зберігання інтерактивних завдань з різних предметних дисциплін, за допомогою яких учні можуть перевірити і закріпити свої знання в ігровій формі.

Kahoot! - онлайн сервіс для створення інтерактивних завдань. Дозволяє створювати тести, опитування, вікторини. Платформу можна використовувати під час роботи з будь-якими віковими категоріями. Добре підійде як для молодшої школи, так і для дорослих людей. У статті описано як створити тест Kahoot!, надіслати його учням.

[Google Jamboard](#) – інтерактивна віртуальна дошка, яка дозволяє вчителю демонструвати ключову інформацію під час уроку в Zoom чи Google Meet, а також одночасно взаємодіяти з усім класом чи окремою групою школярів у режимі реального часу.

Mentimeter –це онлайнвий сервіс для створення та проведення миттєвих опитувань в аудиторії та під час вебінарів.

Генератор ребусів — зручний сервіс для створення яскравих класичних та математичних ребусів різного рівня складності. Усі завдання можна створювати українською, англійською або іншими мовами. До будь-якого автоматично згенерованого шифру можна дібрати інші варіанти зображення

Диференційоване навчання - це метод навчання, який адаптує інструкції для учнів залежно від їхніх індивідуальних потреб. Цей метод може бути чудовим варіантом, якщо ви викладаєте в класах зі змішаними здібностями і хочете, щоб кожен отримав максимальну віддачу від кожного уроку.

Це доволі традиційний підхід до навчання в класах зі змішаними здібностями, але він може бути успішним, якщо застосовувати його з обережністю. Наприклад, деякі вчителі можуть обрати викладання зовсім іншого контенту залежно від здібностей учнів. Проте це може призвести до того, що учні почуватимуться збентеженими, а вчителі - вигорілими від спроб зробити занадто багато за один раз.

У зв'язку з цим важливо, щоб вчителі створили інклюзивний клас, у якому вітаються учні з будь-якими здібностями, незалежно від статі, раси, сексуальної орієнтації чи інвалідності. Диференційоване навчання ніколи не має використовуватися для того, щоб одні учні почувалися гірше за інших.

Найкращий спосіб наблизитися до диференціації - навчати різними способами, включно з книжками, фільмами, зображеннями та словесними презентаціями. Це дає різним учням можливість взяти участь і зрозуміти зміст уроку. Ви навіть можете піти далі та запропонувати диференційовані заняття в класі та стилі оцінювання.

Змішане навчання. По суті, змішане навчання являє собою поєднання традиційного очного навчання і навчання на основі технологій. Хоча змішане навчання існувало до пандемії COVID-19, за два роки воно стало більш популярним у школах та університетах.

Використання моделі змішаного навчання може бути корисним як для учнів, так і для вчителів, оскільки воно утворює золоту середину між традиційними та

технологічними методами. У ньому використовується достатньо технологій, щоб учні були зосереджені та зацікавлені, але він також надає учням можливість особисто спілкуватися з учителями та однокласниками, що може бути безцінним.

Ось кілька чудових прикладів змішаного навчання:

- Ротація станції. Під час уроків учні переміщуються різними "станціями", при цьому вони являють собою суміш онлайн- і практичних занять.

- Гнучке навчання. Учні перебувають у класі з учителями, але вони здебільшого використовують методи онлайн-навчання. Вчителі завжди готові допомогти і навчити, коли це необхідно.

- Віртуальна реальність. Учні перебувають у фізичному класі, але можуть використовувати віртуальну реальність (VR), щоб зануритися в навколишнє середовище. Це може бути історична пам'ятка, художня галерея або диво природи, щоб привернути їхню увагу та сприяти їхньому навчанню.

- Розширене віртуальне навчання. Заходи та курсова робота виконуються онлайн з використанням цифрових технологій, але за потреби студенти можуть організувати очні заняття.

Цілком імовірно, що з плином часу моделі змішаного навчання стануть більш переважними, а наше фізичне та цифрове життя стануть дедалі більш взаємопов'язаними.

Пандемія, війна в Україні привнесла нові виклики – руйнування шкіл, вимушено переселені учні та педагоги досить швидко перелаштувалися, вони впроваджують змішане навчання.

Дистанційне навчання відбуватись із застосуванням спеціальної онлайн-платформи та доречних сучасних педагогічних технологій організації навчання. Ґрунтовні рекомендації щодо організації і впровадження дистанційного навчання суспільних дисциплін ви знайдете на [сайті кафедри історичної та громадянської освіти ІПО](#).